ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 2 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

ИСЛОМ ОЛАМИДА ИМОМИ АЪЗАМ АБУ ҲАНИФАНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ МЕРОСИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Динара Улуғбековна Атажонова
Урганч давлат университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ислом оламида Имоми Аъзам Абу Ҳанифанинг маънавий-ахлоқий меросининг тутган ўрни тўғрисидаги қарашлар баён қилинган. Тадқиқотчиларнинг мавзуга ёндашувлари тизимли равишда таҳлил қилинди. Бундан ташқари, муаллифнинг илмий хулосалари берилган.

Калит сўзлар: дин, исломий дунёқараш, аҳли сунна, суннат амаллари, имон, эътиқод , маънавий-ахлоқий хислатлар, мазҳаб.

THE PLACE OF THE SPIRITUAL AND MORAL HERITAGE OF IMAM AZAM ABU HANIFA IN THE ISLAMIC WORLD

Dinara Ulugbekovna Atajonova
Teacher of Urgench State University

ABSTRACT

This article describes the role of the spiritual and moral heritage of Imam Azam Abu Hanifa in the Islamic world. The researchers ’approaches to the topic were systematically analyzed. In addition, the author's scientific conclusions are given.

Keywords: religion, islamic worldview, Ahl as-Sunnah, Sunnah practices, faith, belief, spiritual and moral qualities, sect.

КИРИШ

Ислом оламида Имом Аъзам қимматли илмий ва маданий мерос қолдирган буюк шахслардан ҳисобланади. Имом Аъзам ўз даврининг бошқа мутафаккирлари сингари, эркинлик ва мустақилликка эришишнинг ягона йўлини илм олиш ва исломий маданиятнинг кенг тарқалишида деб билган. Буюк олим халифалик ҳудудида яшовчи турли хукумдорлар томонидан олиб борилган тез-тез ўзаро урушлар даврида яшаган. Жамиятнинг диний ҳаётига келсак, ўша вақтга келиб диний хурофотларнинг ўсиши характерли бўлиб,

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

диний қадриятларнинг пойдеворига путур етказган ва жамият ҳаётининг беқарорлигига сабаб бўлган. Имом Аъзам жамият ахлоқининг бузилишининг асосий сабабини жамиятдаги таълим ва тарбиянинг ачинарли ҳолатида бўлганлиги билан изоҳлайди. Унинг фикрига кўра, илм-фан ва билимлар ёш авлодни тарбиялаш ва ўқитиш жараёнида, шахсни шакллантириш ва ўқитиш, ижтимоий ҳаётни такомиллаштиришда катта аҳамиятга эга [3]. Шу билан бирга, олим шахсиятнинг салбий хусусиятларини - ёлғончилик, очкўзлик, такаббурлик, инсофсизлик, ўғирлик, адолатсизлик ва бошқаларни кескин танқид қилди.

Имом Аъзамнинг асосий хизмати шундаки, у ўзининг замондошлари ва кейинги авлодларига маънавий қашшоқлик, ахлоқий қуллик, золимлик ва диний хурофотдан халос бўлишнинг асосий шакллари ва усулларини таклиф қилиш билан бирга, инсоннинг асл табиатини, умуман жамиятни тўғирлаш йўлини кўрсатишга ҳаракат қилди. Шуни таъкидлаш керакки, бу даврда ислом, шубҳасиз, жамиятнинг илмий, маданий ва ахлоқий муҳитига жуда катта таъсир кўрсатди ва бу, албатта, Имом Аъзамнинг дунёқараши ва у томонидан ишлаб чиқилган маънавий-ахлоқий ғояларига катта таъсир кўрсатган эди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Манбаларда айтилишича, Имом Аъзам нафақат Қуръон илмлари, балки ўша даврдаги филологик фанларнинг моҳир мутахассиси бўлган. Ҳамма ҳам унинг нутқининг маъносини тушуна олмаган. Шунинг учун ҳам ўрта асрларнинг таниқли араб тилшунослари Ибн Жинни ва Абуали ал-Фарисий унинг «ал-Имон» рисоласига шарҳлар ёздилар ва ал-Асмаий ва ал-Мубаррад каби алломанинг услубига тақлид қилдилар. Имом Аъзам тез-тез Куфани тарк этиб, ўз замонасининг таниқли одамлари яшаган шаҳарларга борган. Шундай қилиб, у Амр ибн Жумаҳий, Абу Зубайр Муҳаммад, Ибн Шиҳаб аз-Зуҳрий, Абу Бакр Қосим ибн Муҳаммад, Ҳишом ибн Урва, Яҳайя ибн Саид ал-Ансорий ва бошқалар Абу Муҳаммад каби таниқли ҳуқуқшунослардан ўрганган.

Имом Аъзам ҳеч қандай махсус, йирик фундаментал асар қолдирмаган. Унинг кичик рисолаларидан фақат бир нечтаси бизгача етиб келган бўлиб, уларда фақат унинг исломий дунёқараш тамойиллари ва унинг диний таълимотининг постулатлари баён этилган. У деярли барча маънавий меросларини шогирдларига оғзаки равишда етказди. Унинг барча баёнотлари ва нутқларини устоз ҳаёти давомида ёки ўлимидан кейин ёзиб, уларни тизимлаштиришга ҳаракат қилганлар. Натижада 10 та асарнинг 7 таси бугунги

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

кунгача сақланиб қолган. Улар асосида Имом Аъзамнинг дунёқараши, унинг ҳуқуқий ва тарбиявий ғояларининг шаклланиш жараёнини кузатиш мумкин.

«Имон моҳияти. Абу Ҳанифанинг фикрига кўра, имоннинг иккита шарти бўлиб, дил билан тасдиқ ва тил билан иқрордан иборат. Таҳовий бу борада Абу Ҳанифага эргашиб, бирон-бир фикрни камайтирмасдан ёки кўпайтирмасдан, имоннинг шартларига тасдиқ ва иқрорни киритган. Имон борасида «аҳли сунна вал жамоа» вакиллари орасидаги фарқлар фақат лафзий эканлиги билан чегараланган.

Аллоҳнинг зоти ва сифатлари. Абу Ҳанифа Аллоҳнинг зоти ва сифатлари борасида кўп баҳсга киришмасдан, Қуръон ва суннатда зикр қилинган хабарлар билан кифояланишни маслаҳат берган. Таҳовий Аллоҳнинг сифатлари борасида ўзининг муайян бир ҳаволаларини кўрсатмаган. Фақат умумий сўзлар билан сифатлари борлигини маълум қилиб, уларни ҳатто турларга ҳам бўлмаган» [4].

Ислом илоҳиётчилигида ёзма анъанага Абу Ҳанифа асос солган. Шу боисдан ҳам унинг биринчи асари – «ал-Фиқҳ ал-Акбар» ёки «Асл ат-Тавҳид» деб номланиб, унда биринчи бор ислом ақоидчилигининг барча масалалари атрофлича ўрганилган. Бу асарда асосан муржиийлар ва муътазилийлар қарашлари жиддий танқид қилинган. Абу Ҳанифанинг унча катта бўлмаган ҳадислар тўплами (Муснад) ҳам ислом оламида машҳур бўлган. Абу Ҳанифа биринчи бўлиб «Қиёс» услубига асос солган, ислом фиқҳшунослигинининг долзарб масалаларини замон талаблари билан боғлаб ҳал қилишда катта ютуқларга эришган. Бироқ Абу Ҳанифанинг муҳим маънавий-ахлоқий ва маданий мероси Абу Юсуфнинг «Китоб ал-Харажи»да ва Муҳаммад аш-Шайбонийнинг барча асарларида иқтибослар тарзида сақланиб қолган халос. Шунингдек, алломанинг «Китаб ал-Олим вал - мутааллим» ҳамда «Васийат Абу Ҳанифа» китоблари унинг қарашлари асосида тўпланганлиги ҳақида маълумотлар берилади. Абу Ҳанифанинг ўзига хос хислати – у жуда кўп ижтиҳод ва қиёс қилган ҳамда энг муҳими, одамларга доимо қийинчилик эмас, балки енгиллик туғдиришга муносиб шарт-шароит яратиб беришга ҳаракат қилган.

Абу Ҳанифа ўзининг «Ал-фиқҳ ал-акбар»(Улуғ фиқҳ) асарида Қуръон ҳуқуқ манбаи сифатида тўлиқ ва ҳеч қандай шартсиз қабул қилинишини алоҳида таъкидлаб ўтади. Ислом ҳуқуқшунослигида сунна – мустақил манба ҳисобланади. Бироқ саҳиҳ ҳадислар пухта танлаб олинган тақдирдагина «ижмо» эътиборга олинади. Ислом ҳуқуқшунослигига доир янги масалалар тадқиқ қилинганда эса ҳар қандай эътиборли кишилар фикри ҳисобга

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

олинадики, бу минтақавий ижмо вужудга келишига катта имкон беради. «Қиёс» эса ҳар қандай ишончли манба ва мантиқий изчилликка асосланган қарашлар ёрдамида амалга оширилиши мумкин. Агар қиёс салбий ёки зарарли натижага олиб келадиган бўлса, уни «истиҳсон» - афзал қарор қабул қилиш услуби орқали тузатилади. Дарҳақиқат, ўз вақтида Абу Ҳанифанинг араб бўлмаган мусулмонларнинг ҳам тенг ҳуқуқли эканлиги ғояси, уларнинг жамиятда камситилишларига қарши саъй-ҳаракатлари, дастлаб, унинг илоҳиёт соҳасидаги, кейинчалик эса, ислом фиқҳшунослигининг Мовароуннаҳр ҳудудида тарқалишига кенг йўл очган эди [1].

НАТИЖАЛАР

Ахлоқ муаммоси бу бизнинг давримизда халқимизнинг энг кўп ўйлантираётган масалалардан ҳисобланади. Ислом - охирги дин, Пайғамбар - охирги пайғамбар, бизнинг динимиз жуда чиройли, аммо мусулмонларнинг ахлоқининг аҳволи қандай! .. Нега биз баъзи мусулмон дўстларимизни кўрганимизда унга нисбатан ишончсизлик билан қараймиз. Янги мутазила оқимлари ва салафий мусулмонларнинг ахлоқий заифлигини сабаби Аҳл-сунна томонидан 14-асрда берилган эътиқодга берилган таъриф билан белгиланади. Маълум бўлишича, бу тоифадаги мусулмонлар ахлоқий жиҳатдан заиф, чунки улар амалларни иймонга киритмайдилар ва амалларни иймоннинг бир қисми сифатида қабул қилмайдилар.

Абу Ҳанифа томонидан тузилган ва кейинчалик Аҳли сунна томонидан умумий принцип сифатида қабул қилинган таърифга кўра, имон қалб тили билан тасдиқлашдир. Бошқача қилиб айтганда, имон - бу шахснинг ўз хоҳишига кўра розилигидир. Ушбу таърифда амаллар имонга киритилмаган. Демак, амалларнинг иймонга киритилмаслиги, одам гуноҳ қилган ёки Аллоҳ буюрган баъзи бир нарсани бажармаган тақдирда ҳам мусулмон ва мўмин сифатида қабул қилинишини англатади.

Абу Ҳанифа ҳазратлари ва унга эргашган аҳли сунна, суннат амаллари иймоннинг асл нусхасига киритилмаганлигини, шунинг учун у катта гуноҳ қилса ҳам, мусулмоннинг иймони қолишини айтади. Яна бир далил шундаки, саҳобалар ҳам шу тарзда ҳаракат қилишган. Зеро, Ҳазрати Али (р.а.) харижийлар қилмишлари сабабли айтмаганлар ва Аллоҳ Қуръонда катта гуноҳларни қилган одамларни «Эй мўминлар» деб атаган ва улар ҳам имонли эканликларини айтган. Агар амаллар имонга киритилган бўлса, гуноҳлар туфайли эътиқод ҳам бузилади ва унинг йўқлиги инкор этилиши мумкин эди.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

Бу такфир эшигини очади. Шу сабабли ҳам Аҳл-и Сунна «эътиқодга» ихтиёрий равишда якуний розиликни қабул қилди ва тасдиқ бор жойда эътиқод борлигини ва амалларнинг йўқлиги одамни гуноҳкор қилади, лекин динни рад этмаслигини айтади.

МУҲОКАМА

Абу Ҳанифа айтганидек, иймон фақат унга кирадиган эшикдан келади. Эътиқод тасдиқлаш экан, уни йўқ қиладиган нарса қарама-қарши тасдиқ, яъни инкордир. Ҳозирги кунда, айниқса радикал гуруҳлар, модернистлар бу таъриф амалларни аҳамиятсиз деб билади ва мусулмонларни бефарқликка ундайди деган жуда бемаъни даъво билан чиқадилар. Мантиқан, бу «Умумлаштирувчи бемаънилик» деб номланади, Яъни Агар сиз «одамни ўзини ҳимоя қилиш учун ўлдириш нотўғри эмас» десангиз, улар дарҳол «Мана, улар ўлдиришни қонуний деб билишади» деб эътироз билдиришади. Аммо барибир бундай салбий муносабат ҳали ҳануз йўқолгани йўқ. Мамлакатимизда аҳли сунна учун жавобгар бўлган бир жамоа мавжуд бўлиб, деярли 14 аср давомида мусулмонларнинг катта қисми ишонган ақида тамойилини бугунги ахлоқий муаммоларни юзага келиши учун жавобгар деб эълон қилиш шундай ақлнинг маҳсулидир. Аввало, бу даъво тарихий воқеага зиддир. Агар бу даъво эгаларининг айтганлари рост бўлса, мусулмон суннийларнинг кўпчилиги 14 аср давомида ахлоқий заифликда бўлишлари керак эди, бу фикрни тўғри деб бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, ушбу тамойилга ишонган ва уни ҳимоя қилган имомлар, сўфийлар, олимлар бугунги замонавий салафийларга қараганда ахлоқсизмиди? Ислом жамияти 14 аср давомида ахлоқсиз яшадими? Биламан, бу даъво нақадар бемаъни эканлигини исботлаш учун ҳатто турли даражадаги тарихий далиллар ҳам етарлидир. Аммо шунга қарамай, амаллари имонга киритилмаганлар аслида нимани англатишини яхшироқ тушунишга ҳаракат қилсак яхши бўларди.

Абу Ҳанифа ва бошқа аҳли сунна уламолари амаллар эътиқодга киритилганини ҳисобга олмаганда, мусулмоннинг ҳаётида аҳамиятсиз деб айтишни хоҳладиларми? Албатта йўқ, бу улар ҳеч қачон маъқулламайдиган даъво бўлади. Аксинча, Абу Ҳанифа ва бошқа сунний уламолар амалларни бажариш муҳимлигини доимо таъкидлаб келмоқдалар. Уларнинг фикрига кўра, имон бизни абадий жаҳаннам азобидан ҳимоя қилади, лекин ҳеч қачон ёлғиз бизнинг нажотимизни кафолатламайди. Имонни қўлингиздаги «бита» деб ўйланг, сизнинг амалларингиз шу «бита» ёнига қўйилган нолга ўхшайди.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

Шунинг учун на Абу Ҳанифа ва на бошқа аҳли суннат уламолари «Агар иймонингиз бўлса, амалингиз йўқ, амалга ҳожат йўқ ...» деб айтмаган. Абу Ҳанифа амалларни иймон меваси деб билади. Эътиқод тупроққа экилган ниҳолга ўхшайди ва бу жараёнда ахлоқни вазифаси шундан иборатки, бу кўчат ўсади ва мева беради. Биз ҳар бир ниҳолни мева бермагани учун олиб ташламагани каби, гуноҳкор мусулмондан ҳам юз ўгиролмаймиз. Мусулмон киши яхши ва тўғри ишларни қилиши учун биз унга ғамхўрлик қилишимиз тўғри бўлади. Шунинг учун, ушбу таъриф бизга амаллар учун нима қилишимиз кераклигини айтади [2].

Ёшларнинг интернетда кўрган ҳар бир мақоласига кўр кўрона ишониши ва виртуал сайтлардан ижтимоий ҳақиқатни излаши ижобий ахборотларни йўқолишига олиб келмоқда. Биз ҳақиқат деб атайдиган нарса ўз маъносини йўқотди. Шу ўринда таъкидлаш керакки, Абул-Муъийн Насафий яшаган даврда Мовароуннаҳрда бошқа оқимлар томонидан имоми Аъзам мазҳабини, Мотуридия ақидасини сиқиб чиқариб, ўзга бир ақидани киритишга ҳаракат авжига чиққан. Абул-Муъийн Насафий эса ўзининг «Табсирот ал-адилла» (далиллар тилга кирганда) деган китобини ёзиб, уларга муносиб жавоб берган ва ўзининг бундай саъйи ҳаракати туфайли Мотуридия ақидаси ҳамда имоми Аъзам мазҳабини сақлаб қолган [5].

ХУЛОСА

Абу Ҳанифанинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари илмий фаолияти билан чамбарчас боғлиқ эди. Бу қуйидагича намоён бўлди: биринчидан, у исломий илмни ва покликни моддий бойликдан ҳамда ҳар қандай мансаблардан устун қўя олди; иккинчидан, исломий илм ёлғонга эмас, ҳақиқатга асосланиши лозим, деган фикрни илгари сурди, ёлғон адолатнинг бузилишига олиб келади, деб хулоса чиқарди ва ҳаёти давомида унга амал қилди; учинчидан, маънавий-руҳий тетикликка эришиш, ёлғондан ва бошқа бузғунчи унсурлардан қутулишнинг йўли кишининг ўзига, унинг исломий китоблар ва исломий илм билан қанчалик яқин бўлишига боғлиқ, деган хулоса чиқарди. Шунингдек, аллома билимсиз кишиларнинг кўнгли хурофотга мойил бўлади, деб айтади. Ҳақиқатан ҳам, илмсиз киши ўзининг мустақил фикрига эга бўлолмайди. Мустақил фикрнинг бўлмаганлиги эса кишини ўзга ғоя, фикрлар мутесига айлантиради. Хамирдан қандай шаклда зувала олинса, билимсиз, хурофотга берилган муте кишини ҳам истаган шаклга солиш мумкин.

Имоми Аъзам Абу Ҳанифанинг «Ал-фикҳ ал-акбар» асарида комил инсон

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00210

муаммосини билим, таълим ва ахлоқийлик сифатларининг уйғунлигида ифодалаб, ростгўйлик, тўғрилик, меҳр- муҳаббат, вафо, шафқат, мурувват, инсоф, адолат, садоқат, хушмуомалалик, ширинсўзлик, саховат, химмatлик, тавозе, билимга чанқоқлик, донишмандлик, халоллик, эзгулик каби маънавий-ахлоқий хислатлар инсон комиллигининг меъёрлари сифатида талқин қилинади.

REFERENCES

1. Дадашев М.Б. Формирование институтов семейного и наследственного права в Арабском Халифате : VIII - X вв. : диссертация ... кандидата юридических наук. - Москва, 2018. - 159 с.
2. Елена Х. Этика запрета в исламе : диссертация ... кандидата философских наук. - Санкт-Петербург, 2000. - 164 с.
3. Рахимова Ф.М. Государственно-правовое учение ханафизма (VIII - XIII вв.) : диссертация ... кандидата юридических наук. - Душанбе, 2014. - 220 с.
4. Сагдиев Х.Ё. Абу Жаъфар Таҳовийнинг “Ақида” асари ва унинг шарҳлари – ҳанафийлик таълимотига оид манба. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент, 2017. –Б.16.
5. Саиджафарова П.Ш. Мистические и философские взгляды Азизуддина Насафи : диссертация ... кандидата философских наук : - Душанбе, 2012. - 142 с.